

SZELLE BÉLA

Az arisztokrácia irodalompartolása az önkényuralom időszakában*

A kor talán legnagyobb irodalompolitikusa Kemény Zsigmond többször foglalkozik a hazai olvasóközönség összetételével, minőségével, kibővítésének és átalakításának kérdéseivel. A *Pesti Napló*ban megjelent cikksorozatban hosszasan időzik e kérdéseknél.

Cikkei mondanivalójának összege az, hogy az irodalomnak politikai szerepe van, nála nem kizárólag a nemzet megmentésében, hanem a társadalmi haladás elősegítésében is, s ehhez új olvasóközönséget kell teremteni. Ennek okából szemügyre veszi a létező, hagyományos olvasóközönséget, meghatározza a célt és az átmeneti idők feladatait. Kemény Zsigmond Széchenyi István gondolatára alapoz: „A kiművelt agyvelő öszlete határoz sorsunkról” – idézi, majd így folytatja: a „legnagyobb szerep s legtöbb felelősség most a tudomány, költészet és szépművészetek egyéneit illeti”, ha a sajtó – gyűléstermek s politikai intézmények iskolája nélkül – ... maradt nemzeti műveltségünk legfőbb eszközéül fönn...”

„Nem csak irodalmi, de mély jelentőséggel bíró politikai kérdés is az, vajon minő irányokban kell az irodalmi munkásságnak vezéreltetni... hogy magának erőt teremtsen olvasóközönség által... hogy bennönket a polgárisodásban nyerendő diadalo-
lok útján a semmisüléstől megóvhasson.”

A polgárisodásról beszél és egyértelműen a kapitalizmusra gondol: „Korunk az ipar, a kereskedés, a pénz kora.” Ezért a nemzet vezető erejét két osztályban látja: „Egész Európában a nemzetek szellemi emelkedettségét két néposztály pallérozódásának foka dönti el. Értem a nagypolgárságot – burgeoisie – és a falusi nemességet s általában a közép és kisebb földbirtokos osztályt.” A hazai burzsoáziával azonban az a baj, hogy nem magyar („A magasabb ipar és kereskedelem emberei nem voltak magyar nyelvűek azelőtt sem, s azutánra szintén megtartották régi nyelvöket.”). A magyarrá válás azonban már folyamatban van. A nép különböző osztályaiból – beleértve még az arisztokráciát is – feltöltődik és magyarrá válik ez az erő. Addig is az irodalompartolásban fennmarad a korábbi szereposztás. Részt vállal benne az „európai értelemben civilizált” arisztokrácia, a „közgyűlések által kigyalult” nemesség és a gyér értelmiség,

* A magyar olvasóközönség az önkényuralom időszakában c. mű részlete.

mely olyan „minő a többi művelt országokban”. „Mielőtt az új publikumot megteremtenők” – mondja Kemény – „a nővilágot és az arisztokráciát meg kell nyerni a magyar (!) könyvnek”. A hangsúly nem az olvasáson hanem a magyar művek olvasásán van, mivel „Nálunk a nővilág általában inkább szokott francia művekhez, eredetiben vagy német fordítás szerint. Az arisztokrácia íróasztalán pedig csak kivételként láthatók magyar könyvek” – tegyük hozzá: akkor is többnyire kötelességtudatból. Szerzőnk ezután jellemzi a minőségi olvasmányok közönségét, tehát a fentieket („itt nem értjük azokat, akik csak kalendáriumot és ponyvára szánt műveket vásárolnak”). És az írók, az irodalom, a könyvkereskedelem feladatait határozza meg, amellyel hozzá kell járulnia az új olvasóközönség megteremtéséhez.¹

Az arisztokrácia magatartásának korabeli megítélése ellentmondásos, mint ahogy ellentmondásos volt az a szerep is, amelyet a forradalom és szabadságharc idején betöltött. Hiszen tagjai között találjuk a nemzeti oldalon a vértanúhalált halt Batthyány Lajost és az ellenség oldalán a muszkavezető Forgách fivéreket, a haditörvényszéki ítéletek mágnás származású tiszt áldozatainak hosszú sorát és az udvar szolgálatába szegődő főrangúakat. A megközelítés nehezen marad érzelmi indíték nélküli. Az elmondottakon kívül azért sem, mert kirakatban él, irigyelt s korábban egyértelműen vezető szerepű osztályról van szó. Több mint 600 családnak a nemzeti törekvésekhez való viszonya a megítélés tárgya és az azonosulástól a közömbösségen, távolságtartáson át a rideg ellenszenvig terjed lehetséges hozzáállásuk választéka.

A kortársak véleménye különösen az ötvenes évek elején élesen elítélő: A *Pesti Napló* ismeretlen levelezője az arisztokrácia 1848 előtti szerepéről is nyilatkozik:

„Főnemességünk nagy része, akkor az udvarnak fényénél melengetve hideg kebelét, idegen szokást vett fel, csaknem feledte őseinek nyelvét...” „és majdnem csak egyikét vagyonosb és elkedvetlenített főnemes hullatott asztaláról egyikét morzsát az éhező költőnek, a nem méltányolt írónak.”²

Baráth Miklós, a *Napló* s a *Gazdasági Lapok* tokaji tudósítója, s egy „költői beszélyt” tartalmazó kötet szerzője nyílt levél címzettjeként az előbbieknél sokkal súlyosabb ítéletet olvashatott a főnemesség 48 előtti és a szabadságharc alatti magatartásáról:

„Míg a nép, anyanyelvén dudolá nehéz munka-óráinak enyhéül, amaz édes fájdalom dalokat... – míg a népből kikelt egyesek, – emberi hatályos pártfogás nélkül, küzdöttek a honi irodalom és művészet terén: aristocratáink gunyt űztek hazájok nyelvéből, jelleméből; s mint a verklis rigó, idegen hangon fecsegtek, tökéletlenül összevissza.”

¹ KEMÉNY Zsigmond: *Szellemi tér.* = PN 1853. aug. és szept.; Uő: *Élet és irodalom.* = PN 1852. okt., nov., dec. és 1853. júl. és aug. – a szövegközlés alapja itt: KEMÉNY Zsigmond: *Élet és irodalom.* Szerk., az utószót és a jegyzeteket írta TÓTH Gyula. Bp. 1971.; i.h. 225, 226, 231, 232, 233, 140, 186.

² *Pest, aug. 15.* = PN 1850. 132. (VIII. 17.)

A nemzeti nyelv és irodalom cserbenhagyása mellett azonban az arisztokrácia a hazaárulás vétkét is elkövette:

„Eljött a vihar nemzetünk fölé, mi, ha ők nincsenek – vagy legalább másként viselik magokat – áldásteljes tavaszi idő lett volna; itt hagytak bennünket ... a vérszobában elhagyták hazájokat.”³

Az 1850. évi népeesség összeírási anomáliákkal foglalkozik vitriolos tollal, az ókonzervatív feliratra is utalva, bizonyos Pintekovics, a Zala megyei, főként horvátok lakta Perlakról.

„Nem tudjuk az összeíró urak mit fognak tenni, mit tesznek vagy tettek y-i-vel végződő nevű praedicatumos nagy urainkkal, kiknek magyar ugyan nevök, de sem nem tudnak, sem nem akarnak tudni magyarul sőt mi több, évek óta szegyenlenek Magyarhonban lakni?”

(Javaslat: cseréljenek nevet a német, tót, horvát, oláh lakosokkal, akik magyaroknak vallják magukat.)⁴

Ugyanebben az esztendőben nyílt levél keretében az arisztokraták áldozatkészségének hiányát pécézi ki a tudósító:

„Szó ami szó, méltóságos urak! tegyenek már önök egyszer valami jót. – Hisz eddig előre ritkán, többnyire mindig hátra tolták a nemzetnek haladáskocsiját. Eleget éltek önök kéjeiknek, – jusson már egyszer a hazának is valami!” „A szegény ugyis odadobja fillérért, tegyék ezt önök százszorozva...”⁵

A főnemesség irodalmunk iránti részvétlenségét panaszoló levelek sorát lehetne idézni. Elegendő lesz azonban, ha két fontosabb irodalmi eseményhez fűződő észrevételekre figyelünk.

Garay János összes költeményeire gyűjtenek előfizetőket. A nem sokkal a költő halála előtt megkezdett aláíratás azonban eredménytelen: „A magyar fő- és vagyonos osztályokban nem akadt ezer előfizető...” Ney Ferenc, aki a kötetet aztán sajtó alá rendezte, és „azon osztály egyik érdemdús tagjának ..., melynél a magyar irodalom a legkevésbé keresett hő ápolást” támogatásával kiadta, Garayról írt nekrológiájában még pontosabb adatokat közöl: „Ki hinné, hogy a Garay összes műveire gyűlt előfizetők közt a főnemesség soraiból ekkorig alig 25 név olvasható.” (Persze azt is megjegyzi, hogy Pesten addig 40 előfizetőt sem bírtak összehozni.) Hozzá kell tennünk, hogy a korabeli irodalom népszerű figurájáról van szó, Háy János megformálójáról (*Az obsitos*), a Kont és Szt. László szívesen forgatott elbeszélő költemények szerzőjéről, akit politikai magatartása miatt katedrójától megfosztottak és vakon élte le utolsó éveit. Minden együtt volt tehát egy nemzeti akcióhoz (ami később meg is indult).⁶

³ Nyílt levél Baráth Miklóshoz. = PN 1850. 98. (VII. 8.)

⁴ PİNTEKOVICS: Perlak, júl. 18. = PN 1850. 113. (VII. 25.)

⁵ Időszaki levelek. L*. barátomhoz. VI. = PN 1850. 69. (VI. 3.)

⁶ PN 1853. 1074. (X. 8.) FVU; NEY Ferenc: *Bucúszózat Garay János hamvaihoz.* = PN 1853. 1100. (XI. 9.)

A kor legmagasabb színvonalú, (második korszakában) szellemtudományi folyóiratát, a *Budapesti Szemlét* „résztvéltenség miatt” 1864-ben a megszűnés veszélye fenyegette. Ezért foglalkozik előfizetőinek táborával a Napló szerkesztősége, amely megállapítja, hogy annak zöme „csekély jövedelmű” értelmiségi, „míg a birtokosság ... aránylag leghátrább áll. Pedig egy agárért, egy loért, egy pipáért, vagy egy nótáért sokszor többet ad, mint a többi osztály egész évi keresetének negyede, sőt fele.”⁷

Az arisztokrácia irodalompartolásáról reális képet alkotni csak konkrét tények és adatok birtokában szabad. Lehet érzékelni, hogy egy általános megállapításnak mikor van elegendő valóság alapja, s mikor kevés az. Ugyanabból az esztendőből (1854) állítunk párhuzamba két véleményt. A *Pesti Napló* hegyaljai levelezője tökéletesen negatív képet fest (a fővárosi) arisztokráciáról:

„Hány magyar főúri ház létezik Pesten, vagy az országban, melyben a társalgás magyarul folyna?” „Hány magyar főúr lakik Pesten? S vajjon nem inkább feltalálhatók-e ők Európa bármelyik fővárosában, mint az ország fővárosában.”

Vele szemben a *Vasárnapi Újság* rovata megállapítja és közli, hogy

„Előkelő uraink is élénk részvétet mutatnak hazai irodalmunk iránt; jelen vásár alatt egész hosszú sorozatokat lehetne látni könyvárusainknál a megjelent újabb magyar könyvekből, miket főuraink lelkes osztályának tagjai rendeltek meg.”⁸

Egyébként pedig a magyar szó hiánya kapcsán nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy az idegen nyelven folytatott társalgás a gyerekek számára nyelvtanulási késztetés és alkalom, a felnőttek számára gyakorlási lehetőség volt – többek között. Ugyanis több nyelv beszédfokú ismerete elvárható volt egy arisztokratától. A külföldi vakációzás pedig Európa szerte dívó szokás volt arisztokrata (és nem arisztokrata) körökben. (A nemzeti érzelem hiányával nehezen vádolható magyar nemesség pedig, ha nem is beszélt pipaszó mellett folyamatosan latinul, hétköznapi beszédét is teletűzdelte latin közmondásokkal, kifejezésekkel, szavakkal – vö. Jókai regényei.) Az természetesen fennáll, hogy az arisztokrácia egy rétege nem bírja anyanyelvi fokon a magyar nyelvet.

Bármilyen is azonban az arisztokrácia, leírni, kivonni a magyar társadalomból nem lehet, hiába szűnt meg politikai hatalma. Sőt hivatása van, mivel vagyoni befolyása jórészt fennmaradt és az előző korokból öröklött (ugyan megtépzott) tekintélye figyelmen kívül nem hagyható. Báró Kemény Zsigmond szerint a múltban az arisztokrácia magatartása „életkérdés” volt, most csak egy nagy akadály, és szerepe átmeneti az irodalom fenntartásában.⁹

⁷ PN 1864. 216. (IX. 22.) Kf.; megj.: nem szűnt meg, l. uo. 231. (X. 9.)

⁸ *Hiányaink és teendőink*. Hegyalja, oct. 15. I. = PN 1854. 246. (X. 26.); VU 1854. 4. (III. 26.) Tárogató. 31.

⁹ KEMÉNY Zsigmond: *i.m.* 1971. 184.

1855-ben a *Pesti Napló* cikksorozatainak szerzője a március 15-én megjelent közleményben azt mondja ki, hogy a magyar társadalom az arisztokrácia jelentőségében annak történelmi bűnei ellenére is hisz. Nem számít, hogy az arisztokrácia „magát makacs ellenszegülésre tudta ragadtatni” a reformok ellenében, hogy 1848-ban, az európai forradalmak idején „az el nem utasítható cselekvés perczeiben a kínálkozó gyeplőt kezeiből elejté”, s hogy Világos után a „hűsége fejében visszanyert befolyását” érvényesíteni, és egyeztetett nemzeti érdekek képviselőit felhasználni nem tudta.

„Az aristocratia objektív értékét, súlyát, és hasznosságát” az új nemzedék magatartása sem csökkenti a magyarság körében:

„sokan az ifjú nemzedék közül e sorsteljes korszakban feledve hivatásukat, hamis ösvényre, kicsapongásokra tévednek, s koldusbotra vezető pazarlás, góg és merev elszigetelés által hiszik azon hűbéri falat pótolhatni, mely azelőtt társadalmi méltóságát személyes érdemek nélkül is védte.”

A főnemesség fiatal nemzedéke tehát nem csak önpusztító, de a feudális rend lebontásának a társadalmi érintkezésben bekövetkező hatását sem hajlandó tudomásul venni. (Ugyanez a panasz elhangzik egy évvel korábbról az értelmiség részéről: „maig is némi visszataszító feszességel viseltetik, tanult, de szegényebb ugyevezet proletár kaputos társai iránt.”)¹⁰

1848/49 közelségének múlásával, az aulikus arisztokráciának a legalább az 1847-es alkotmányos alapok (föderáció) megmentésére irányuló küzdelmei, s az egész arisztokráciának a nemzeti célok érdekében kifejtett szervező munkája és adakozásai közmegejtésén is változtatott.

Egy 1863-ban napvilágot látott okfejtés a nagy francia forradalomra utalva fogalmazza át az arisztokrácia társadalmi hivatását:

Az arisztokrácia

„Társadalmi súlyának alapjai – a születés, név, és részben anyagi jólét is – a francia forradalom óta tetemesen megrendültek. A demokratiai nézetek, bármiként is tagadják itt ott, mindinkább tért foglalnak, és háttérbe szorítják azon tekintélyeket, miknek jogosultsága az ész törvényszéke (!) előtt ki nem mutatható.”

Az arisztokrácia feladata:

„a kik a társadalom élén állanak, álljanak egyszersmind élén a műveltségnek, a haladásnak, a törvényszerű szabadságra irányzott törekvéseknek.”

Az arisztokrácia magatartásáról:

„leginkább értette meg, leghívebben teljesíti azon aristocratia, mely társadalmi állásának régebbi alapjaiban aránylag legkevésbé rendített meg ... t.i. az angol és magyar”.¹¹

¹⁰ *Népesítés*. XII. = PN 1855. 60. (III. 15.); *Mező-Föld*, aug. 20. = PN 1854. 212. (IX. 16.)

¹¹ *Pest*, február 7. 1863. = PN 1863. 31. (II. 8.)

Az arisztokrácia kezdetben – hasonlóan az egész volt nemesi birtokossághoz – gazdasági ügyeinek rendbetételén, kiterjesztésén fáradozik, az foglalkoztatja,

„hogymint lehetne az ipar és szorgalom megkettőzött ereje által kedvezőbbé tenni anyagi helyzetét, s az ekeszarván vívni ki az önelégültséget s megalapítani amaz erkölcsi függetlenséget, melyet még csak nem régen a rostrumok nyujtottak”.¹²

Hamarosan azonban társadalmi térre is átvizsi energiáit. Miként az imént említettük tevékenyen részt vesz mindenféle intézmények és szervezetek létrehozásában, vezetésében és anyagi támogatásában. Ezek egy része közvetlenül vagy közvetve összefügg anyagi érdekeivel, más részük azonban egyáltalán nem. Száz és száz korabeli adattal rendelkezem, közülük azonban csak néhány jellegzeteset emelek ki.

A nagybirtokos arisztokráciának nyilvánvalóan elsőrendű érdeke fűződött a földhitel-intézet létrehozásához, hasonlóképpen a közlekedés fejlesztéséhez. A földhitel-intézet biztosítási tőkéjének előteremtése egészen nagyszabású akció volt. A második összefoglaló közlés szerint (1862. XI. 23.) az alapítók összesen már 1,595.000 Ft-ot fizettek be, mégpedig a néhány legnagyobbat említve: hg. Esterházy Pál, gr. Károlyi György továbbá b. Sina Simon bankár és földbirtokos fejenként 50.000, gr. Károlyi István 30.000, gr. Széchenyi Pál 25.000, gr. Barkóczy János 24.000, további 13 fő 20.000 forintot stb. A gyűjtés még a következő évben egy ideig folytatódott és összejött több mint 3,5 millió forint. Az alapítók egy-két kivétellel arisztokraták voltak, vagy lettek (Wodianer Albert és Móric).¹³

Nem anyagi haszon motiválta az adakozókat az Akadémia palotájának megépítésében és tőkéjének megerősítésében, az erdélyi múzeum egyesület és könyvtára megalapításában, színházak, iskolák, könyvtárak támogatásában stb. Az akadémia javára történő adakozásokról mindössze egy híradást idézünk: legalább 1.000 Ft-os adományt tett 11 arisztokrata, a két Wodianer és bizonyos Lángh Ignác pesti ügyvéd. Közülük a legtöbbet a kalocsai érsek (5–5.000). De más jelentésekből tudjuk, hogy ennél nagyobb befizetések is történtek (pl. b. Sina); mint ahogy a 10 krajcáros hozzájárulásokról is vannak adataink, mert a korabeli sajtó kötelességének érezte minden támogató (lett légyen herceg vagy falusi napszámos) megnevezését.¹⁴

Különös jelentősége van a Vörösmarty szobor közadakozásból történt felállításának. A gyűjtést 1860. aug. 27-én kezdte meg a mágnások körében gr. Zichy Jenő Fejér megyei főispán, az ipariskolák elterjesztője s szeptember elején már 13.000 Ft állt rendelkezésre.¹⁵

¹² Egy ungi föld mives: *Pauperismus. II. Ung*, mártius végén. = PN 1854. 104. (V. 6.) – rustrum = lat. sarkantyú, átvitt értelemben kiváltság, mert valamikor régen sarkantyút csak a kiváltságosok viselhettek.

¹³ *A magyar földhitel-intézet biztosítási tőkéjének alakításához...* = PN 1862. 218 (IX. 23.), 270. (XI. 23.); *A magyar földhitel intézet alapítói.* = PN 1863. 50. (III. 3.)

¹⁴ PN 1860. 14. (I. 18.) Kf.

¹⁵ *Székesfehérvárról írják a „Győri Közlöny”-nek.* = PN 1860. 206. (IX. 6.)

Az adományok egy része jótékony célú volt. Gróf Károlyi Lajos végrendeletileg előírt támogatásai 1863-ból: pesti nőegylet (5.000), pesti vakok intézete (4.000), Tótmegyeren építendő kórház (19.000), Nyitra város szegényei (4.000), tótmegyeri plébánia (10.000) és az országos felsőbb gazdasági tanintézet alapja (50.000), együtt 92.000 Ft.

Az arisztokrácia vezető, vagy szerényebben fogalmazva, példamutató, iránymutató szerepét a vagyonon és a beidegződéseken (hagyományokon) kívül átlagon jóval felüli műveltsége is megalapozta. Felkészültségük megszerzésében az arisztokrata ifjak sajátos, rájuk nézve tipikus utat követtek.

Báró Podmaniczky Frigyes a politikus és író, aki a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnökeként oly sokat tett városunk arculatának kialakításáért, 1824-ben született: iskoláit Miskolcon, Pesten és Késmárkon végezte, mindenütt a nevelésével megbízott neves nyelvtudós Hunfalvy Pál felügyelete alatt. Fialat jogászként gr. Ráday Gedeon pestmegyei követ mellett írnok az országgyűlésen. Egyetemre küldték volna, helyette azonban külföldi tanulmányútra ment, bejárta Orosz- és Svédországot, Dániát és Németországot.¹⁶

Gróf Gyulay Lajos a műveltséget szinte az anyatejjel szívta magába. Édesanyjáról írja Toldy Ferenc: „A leány a női cultura magas vonalán állott, ismerte nem csak az új művelt népek irodalmait, hanem jártas volt a görög nyelvben és poétákban is, kik közül Anachreont különösen kedvelte.” Gyulay Lajos jogi tanulmányait Marosvásárhelyt Döbrentei Gábor, a neves író, ifjúsági író, szerkesztő, tudományszervező felügyelete alatt és vele együtt végezte. 1822-ben Bécsbe, az erdélyi udvari kancelláriába került, „hol huzamos ideig tartott szolgálata alatt atyjáról reá maradt könyvtárát tetemesen megszorította. Már Bécsben minden e hazánkban megjelent magyar könyvet megszerzett magának, s e magyar könyvgyűjtési buzgalomával élete végéig soha föl nem hagyott. Könyvtára századunk magyar irodalmának minden jelentékeny munkáját bírja”. – így a nekrológ.¹⁷

Tehát nyelvtanulás és alsóbb ismeretek megszerzése otthon, majd lehetőleg kitűnő nevelő felügyelete alatt középfokú és főiskolai (jogi) tanulmányok. Utána külföldi út, lehetőleg néhány hónapig külföldi tanintézetek látogatása, gyakran az addigi nevelő kíséretében. Ez a kombináció nemcsak az arisztokrata ifjú, hanem nevelője számára is nagyon előnyös volt. Nem véletlen, hogy a múlt századi hazai tudósok között nem egy (nem csak a fentiek) arisztokrata család nevelőjeként kezdte pályafutását.

Gróf Batthyány Lajos felkészülése az életre meglehetősen eltért a fentiekben felvázolt tipikus pályaképekhez képest. Felelőtlen anyja nem gondoskodott a megfelelő körülményekről, ő pedig az iskolai „szűkkörű” életét nem tűrte, így igen fiatalon katonának ment. Velence környéki szolgálata alatt rádöbben felkészültsége hiányosságaira, ezért önképzésbe fogott. Birtokait átvéve a katona-

¹⁶ Báró Podmaniczky Frigyes. = VU 1862. 47. (XI. 23.) 553.

¹⁷ Gróf Gyulay Lajos. = VU 1869. 27. (VII. 4.) 365–366.; TOLDY Ferenc: *Kazinczy Ferencz és kora*. Pest, 1859. I. 57.

ságot otthagya és elhatározta, hogy politikai pályára lép. „Vérmes természete egész hevével lépett új pályára; statustudományi könyvekből álló nagy könyvtárat gyűjtött, s bámulandó szorgalommal s kitartással tanult...” A zágrábi akadémián jogi végzettséget szerzett. A hazai politikai viszonyok megismerése céljából „hozzáfogott az akkor még csak rosszul beszélt magyar nyelv megtanulásához”.¹⁸

E klasszikus vagy nem klasszikus, de előremutató felkészülési folyamatok az ötvenes évek elején megtörnek, legalábbis a somlyóvidéki levelező szerint, aki a „kisebb aristocratiai sarjadék” magatartásában veszélyt lát: „minden magyarságát abba helyezi, hogy eszik, iszik, agarász, kártyáz, és adósságot csinál. Szomorú kilátások fajtánk jövőjére nézve. A tanulásnak, olvasásnak köztök híre sincs. Hátrább vannak sokan a paraszt embernél, aki legalább évenként egy naptárt átolvasson.” Az elszegényedett báró ivadékok műveletlenségét ostorozza.¹⁹

Hölgyeink – és e megállapítás nem korlátozódik szigorúan az arisztokratákra – többnyire műveltebbek és jobban támogatják az irodalmat, mint osztályuk férfi tagjai.

Ebben nem feltétlenül az iskolázottság, hanem sokkal inkább az elfoglaltság, az elvárások s talán a női lélek sajátos vonzódása ebben a romantikus korban a költészethez – játszhatnak meghatározó szerepet.

Kivételes női műveltségre (görög klasszikusok) mutat rá Toldy előbb idézett könyvében, de a főnemesi osztály hölgy tagjainak műveltsége általánosan elismert. A *Pesti Napló* nőneveléssel foglalkozó cikksorozatában így jellemez: „A nagyúri osztály neji többnyire bírják azt a műveltséget, melyet a divat követel; e kívül is ők a legértelmesebbek;” majd sajnálkozva folytatja: „de idegenek az országban; azért sem magok nem voltakép boldogok, sem befolyásuk a vidékre, melyben laknak, nem látszik meg.”²⁰

Fenti helyzetkép azonban irodalmunk szerencséjére nem általános. Az írók és az arisztokrata hölgyek közötti kapcsolat számos példája szolgál kivételként. Teljesen megnyugtató ismeretek birtokába azonban még az előfizetési listák néhány évet igénybe vevő (ne feledjük, évente már több száz könyv hagyja el a sajtót) szociális elemzése révén sem juthatnánk, hiszen a könyv vásárlóközönsége nem csak, sőt a jó íróké egyre inkább nem az előfizetések révén szerveződik, arról nem is szólva, hogy az ívek számottevő része nincs meg, vagy lappang.

Jellegzetes egykori híradások bemutatásával mindenesetre árnyaltabbá válik a főrangú hölgyek és a magyar irodalom kapcsolatának megítélése.

Losonczy László költő és irodalomtanár verseinek első kötetét egy arisztokrata hölgynek ajánlotta, aki levélben köszönte meg a gesztust. Levelét a *Buda-pesti Viszhang* nyilvánosságra hozta:

¹⁸ Gróf Batthyány Lajos. = VU 1870. 23. (VI. 5.) 279–285.

¹⁹ Somlyóvidék, nov. 9. = PN 1853. 1106. (XI. 16.)

²⁰ Nőnevelés. III. = PN 1853. 1014. (VII. 27.)

„Fogadja kegyed őszinte köszönetem, hogy hazai dalainak nekem ajánlása által engem is nyelvünk előmozdítására szánt ernyedetlen buzgalma igyekezetéhez hozzáfoglalni szíves volt. Minden előrehaladás, mely szeretett hazámat, s szép nyelvét érdeklí, a legbuzgóbb s melegebb részvevőre talál bennem...

Gróf Zichy Széchenyi Mária²¹

Almási Tihamér *Köny és mosoly* című beszélygyűjteményét gróf Karácsonyi sz. Marczibányi Máriának ajánlotta, ennek kapcsán a sajtó bemutatja a hölgy irodalom pártoló tevékenységét, elmondja róla, hogy

„mint halljuk, termeit az ésarisztokratia gyulpontjává kívánja tenni, kinek óhajta, sa, hogy körében találkozója legyen ne csak a születés nemességének, hanem mindazon tulajdonoknak, melyek a szellemi munkásság segélyével tiszteltté teszik a magyar nevet a külföld előtt...”²²

A szalonokról szólva egy másik cikk megismétli azt a jobb minősítést a magyar arisztokráciáról, amelyhez hasonló már idéztünk.

„A farsang lezajlott s a főváros előkelői egymásután nyitják meg termeiket a böjti estéyekre. Igy tegnap Csekonics Liphay Leona bárónő nyitotta meg termeit, s a díszes vendégkoszorúban az irodalom és művészet emberei is nagyszámmal voltak képviselve.” „Főnemességünk ... sohasem volt oly kizárólagos, mint a többi nemzet aristocratiája (tán az egy francziát kivéve), s az íróknak és művészeknek mindenkor nyitva voltak a paloták ajtajai, ...”²³

Gróf Nádasdy Lipótné sz. soborsini gr. Forray Júlia elhunytával is ilyesmiket olvasunk a nekrológban (... „buzgó ápolója volt a ... nagymíveltségű nő a hazai irodalom és művészet érdekének”, „nem egy jeles író találta itt hon magát”).²⁴

A főrangú hölgyek érdeklődésének többoldalúságára világít rá az egykorú közlés, miszerint Wenzel Gusztáv, a neves jogászprofesszor és szakíró magán előadásokat tart a jogtudomány köréből gr. Batthyány Arturné és gr. Zichy Pálné számára.²⁵

Az a megállapítás, hogy az arisztokrácia nem ismeri anyanyelvi fokon a magyar nyelvet, Kemény Zsigmondnál is felmerül: „bár megrendeli új könyveinket, bár áldozati készségeből olvasgat is”, de a nyelvet mélyebben nem ismeri „Igy veszítjük el éppen azokat, akik ösztönt (ösztönzést) adhatnának”... Az az elképzelés tehát, amelyet éppen Kemény vetett föl, hogy tehát addig, amíg a vidéki nemesség mellé a hazai burzsoázia mint a magyar irodalom olvasókö-

²¹ Bpi Viszhang 1853. 25. (III. 27.) Hírfűzér; *Losonczy László költeményei*. Pest, 1853. (I.)

²² PN 1859. 83. (IV. 12.) Kf.; ALMÁSI Tihamér: *Köny és mosoly*. I–II. Pest, 1859., a szerző neve Balogh Tihamér, aki orvos volt és sikeres népszínműszerző.

²³ PN 1860. 50. (III. 1.) Kf.

²⁴ PN 1863. 192. (VIII. 25.) Kf.

²⁵ VU 1861. 4. (I. 27.) 46.

zönsége föl nem zárkózik, a hölgyek mellett az arisztokrácia vállaljon átmeneti szerepet – a realitás szempontjából gyenge lábakon áll.

Másfelől ugyanakkor szinte lehetetlen megbízható képet kialakítani a mág-nástársadalom és a magyar könyv viszonyáról. Korabeli dokumentumok bizo-nyítják ugyanis Kemény megállapításainak az ellenkezőjét is. Az egykori főúri könyvtárak állományának rekonstrukcióját kellene elvégezni legalább ahhoz, hogy ennek az osztálynak az irodalompartolását felmérhessük. Irodalompartolá-sát és nem a mélyebb kapcsolatot, a magyar irodalomhoz fűződő tényleges vi-szonyt, a magyar irodalom szeretetét vagy nem kedvelését, a két érület valódi arányát. A magyar irodalom partolását az egykori könyvtári állományok re-konstrukciója és elemzése alapján lehetne megvilágítani. E műveletek végrehaj-tására azonban nincs lehetőség, mert a főúri paloták és kastélyok könyvtárai részben Trianon, részben a tényleges háborús események (beleértve az első, de messzemenően a második világháború pusztításait), főleg azonban a megszállók s nem egyszer a helyi lakosság vandál kártevésai, s utána a helyi közigazgatás közömbössége, majd a kulturális kormányzat tehetetlensége, rövidesen a még megmaradt anyaggal szembeni ellenséges magatartása következtében – terme-lőszövetkezetek és állami gazdaságok dohos raktáraiban való hányódás után – véglegesen megsemmisültek, vagy jobbik esetben identifikálhatatlanul a nem-zeti könyvalapba felszívódtak.

Tekintettel arra, hogy ezek a gyűjtemények – rendeltetésük miatt – elvéve rendelkeztek nyomtatott és ezért esetleg ma is utolérhető katalógussal, a vé-letlen szeszélye folytán esetleg fennmaradt növedéki naplók pedig, ha egyáltalán készítettek ilyet, nyomtalanul eltűntek vagy szinte felderíthetle-nek – a magyar könyvtári és olvasási kultúrának ez az értékes része egyszer s mindenkorra elveszett: fizikai valóságában megsemmisült, rekonstrukciója lehetetlenné vált.

A korabeli híradások – mint jeleztük – nem egyértelműek. Kemény Zsig-mond ítéleteiben nincs okunk kételkedni. Éleseszű irodalompolitikus volt; ben-ne élt a korban; maga is író volt; mindennapi kapcsolatban állt a könyv- és saj-tókiadással; a *Pesti Napló* révén, amely gondosan ellenőrizte a teljes magyar sajtót és az osztrák sajtó magyar vonatkozású cikkeit, minden hazánkra vonat-kozó információ fölötti áttekintéssel rendelkezett; ha nem is nábob, de arisztok-rata volt; tudatosan és ugyanakkor belülről figyelhette és értékelhette a jelensé-geket. Mégis fönnáll annak a lehetősége, ami a teoretikusokkal elő szokott for-dulni, hogy éppen a megfogalmazott teoria büvkörében az azzal ellentmondó tények figyelembevételétől eltekint.

Szabó Károly, a kiváló történész és könyvtáros erdélyi múzeumegyleti könyvtárnoki jelentéséből ismerjük gr. Kemény Sámuel gerendi és kolozsvári, mintegy 10.000 kötetes, az egyletnek hagyományozott könyvtára összetételét:

„könyvtára, melyet ő az angol, francia, német és olasz tudományok és szépiroda-lom válogatott s nagybecsű műveiből, valamint hazai régibb és kivált legújabbkori irodalmunk termékeiből valóban izlését, tudományszeretetét, de egyszersmind ismert bőkezűségét tanúsító gonddal állított össze”...

Kemény Sámuelről egy jóval korábbi híradás Jókai erdélyi látogatása kapcsán így fogalmaz: „Jókait Kolozsvárt gr. Kemény Sámuel, irodalmunk egyik legbuzgóbb pártfogója fogadá termeiben”,²⁶

Az Országos Széchényi Könyvtár 1852. II. félévi szerzeményei között feltűnik Bory Károly özvegyének tekintélyes, 2058 kötetnyi könyvajándéka. A hölgy született báró Hellenbach Karolina!²⁷

A *Vasárnapi Újság* 1865-ben leírást ad ifj. báró Rédl Béla 2 évvel azelőtt elkészült kelebíai kastélyáról. Nem ősi nemesi fészekről és nem tősgyökeres magyar családról szól a tudósítás s mégis: „A mit a kevésbé látogatott tájon nem igen keresnénk, az a 6.000 s néhány száz kötetre menő könyvtár, mely a világ-irodalom kiválóbb műveit, különösen pedig hazai irodalmunknak a legújabb időkiig megjelent nevezetesebb termékét foglalja magában.”²⁸

Nem érdektelen elidőzni annál, hogy milyen volt külsőségeiben egy főúri palota könyvtára a tárgyalt időszakban. A *Pesti Napló* a főváros legszebb főúri palotáját, a Zrínyi utcai Nádasdy palotát mutatja be, amelynek szépsége gr. Nádasdy Lipótné sz. gr. Forray Júlia ízlését dicséri.

A minket érdeklő részletek: „E palota karzatos könyvtárterme – mely a világitást felülről kapja – kerek; közepén szobor állvány van, négy fülkével. Ez állványra fog helyeztetni” a család alapítójának Nádasdy Tamás nádor szobra teljes fegyverzetben „s a könyvnyomdászat jelvényeivel”, a négy fülkében pedig „négy legkedveltebb emberének”, így Tinódi Lantos Sebestyénnek, „Sylvester Erdöss Jánosnak”, „Vitnyédinek, és udvari nyomdászának szobrai fognak helyeztetni”²⁹

Az arisztokraták magatartásával kapcsolatban a lényegyet valószínűleg a *Napló* cikkírója fejezte ki 1859-ben közleménye címével: „Derül!” Rövid híradásában ugyanis az arisztokrácia és az egyik legértékesebb magyar kulturális gyűjtemény hazatérését rögzíti, ténylegesen azt a változást, amely az arisztokrácia magatartásában az évek folyamán végbement.

„...arisztokratáink kitűnő része, a falukról, hol évek óta visszavonultan éltek, vagy idegen városokból, hol fájdalmaikat eljtemethetni vélték, már a közelgő télen hazánk fővárosában összegyűlni készülnek”.³⁰

A haza felé tartás konkrét jeleként közli, hogy herceg Eszterházy Pál „európai híru” képtárát Bécsből Buda várába áthelyezi, a nyilvánosságnak átadja „gyönyörködésül a látogatóknak s tán egykori alapjául vagy legalább rugó- jául a képzőművészetek magyar akadémiájának.”

²⁶ SZABÓ Károly: *Könyvtárnoki jelentés az erdélyi museum-egylet 1861. nov. 25-ki közgyűlésén.* = PN 1861. 279. (XII. 4.); PN 1853. 956. (V. 19.) Ujd.

²⁷ PN 1852. 763. (IX. 24.) VHU; uo. 1853. 865. (I. 27.) Föv. hirt.

²⁸ RR: *A kelebíai kastély (Bács megyében).* = VU 1865. 33. (VIII. 13.) 408.

²⁹ PN 1861. 261. (XI. 13.)

³⁰ *Derül! Budapest, october 24.* = PN 1859. 244. (X. 26.)

A következő esztendőben arról értesülünk, hogy a herceg évi 2.000 Ft-ot szán „minden magyar irodalmi termék” (könyv és időszaki kiadvány) folyamatos és a „jelesebbek” visszamenőleges beszerzésére, továbbá, hogy könyvtárát Pápára telepíti.

Eszterházy herceg mecénásként való feltűnése nem csekélység, hiszen a főúr 570.000 hold (1500 □) földdel rendelkezett, évi jövedelme 3 és 1/2 millió forintot tett ki, és 1868-ban hagyatékának hitbizományi része 19,470.620 és nem hitbizományi része 52,350.000, együtt 71,820.620 Ft-ot képviselt.

Gondoljunk a korabeli könyváraakra s arra a körülményre, hogy egy átlagos könyv előállítási költségei mintegy 300 példány eladásából megtérültek. Azonban arról se feledkezzünk meg, hogy az irodalom az író–könyv–olvasó kölcsönhatása és ezért messzemenően nem (csak) anyagi kérdés, hanem ekkor igazából a polgári olvasóközönség kialakulásának függvénye.³¹

BÉLA SZELLE

La mécénature littéraire de l'aristocratie à l'époque de l'absolutisme

La littérature avait une mission politique à l'époque de l'absolutisme, qui consistait à sauver la nation et à favoriser le progrès social. La mécénature littéraire était donc une affaire nationale, la condition de laquelle était la création d'un public de lecteurs hongrois nouveau. En attendant que la grande bourgeoisie qui se magyarisait lentement, se rangeât du côté des intellectuels rares et de la noblesse terrienne, il fallait gagner l'aristocratie cultivée à l'affaire de la littérature hongroise. C'est pourquoi, la presse contemporaine suit avec attention la mécénature de la haute noblesse. Le tableau dessiné est contradictoire, chargé de sentiments et, présumablement, il n'est pas toujours authentique : celui de l'aristocratie anationale qui dédaigne la langue et la littérature nationales, qui ne sacrifie rien pour elles, et, en contraste, celui du magnat-mécène qui lit des livres hongrois, soutient un salon littéraire. Il est vraisemblable qu'après l'isolement des temps du commencement et après avoir mis en ordre les domaines, ils sont devenus en un nombre de plus en plus croissant les soutiens des affaires nationales (littérature, sciences etc.).

³¹ PN 1860. 75. (III. 30.); VU 1860. 15. (IV. 8.); VU 1862. 2. (I. 8.) 21.; *Bécsi dolgok.* = PN 1862. 31. (II. 7.); VU 1868. 24. (VI. 14.) 289.; l. még 30.